

اخلاقیات در آثار عرفانی شیخ فریدالدین عطارنیشابوری

نسرین بیرانوند پگاه تلاوری

حکایت قلم نوین

۱۳۹۶

سرشناسه	: بیرانوند، نسرین، ۱۳۵۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: اخلاقیات در آثار عرفانی شیخ فریدالدین عطارنیشابوری / نسرین بیرانوند، پگاه تلاوری.
مشخصات نشر	: تهران: حکایت قلم نوین، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۱ ح. (بدون شماره گذاری).
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۸۱-۶۳-۰
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه .
موضوع	: عطار، محمدبن ابراهیم، ۴۵۳۷ - ۴۶۲۷ق -- نقد و تفسیر
موضوع	: Attar, Farid al-Din, d. ca. 1230 -- Criticism and interpretation :
موضوع	: شعر فارسی -- قرن ۶ق. -- تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry -- 12th century -- History and criticism :
موضوع	: اخلاق در ادبیات
موضوع	: Ethics in literature :
شناسه افزوده	: تلاوری، پگاه، ۱۳۵۷ -
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ الف ۳/ب ۹۳/ب PIR۵۰۵۵
رده بندی دیویی	: ۸۱۶/۳
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۸۳۱۰۸

حکایت قلم نوین

اخلاقیات در آثار عرفانی شیخ فریدالدین عطارنیشابوری

مؤلفان: نسرین بیرانوند، پگاه تلاوری

صفحه آرا: کیانا حاجی علی

قیمت: ۱۱۰۰۰ تومان

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۶

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۰۸۱-۶۳-۰

آدرس: تهران خیابان انقلاب، بین خیابان دانشگاه و فخررازی، خیابان لبافی نژاد، پ ۱۷۴، واحد ۱

تلفن: ۶۶۴۹۷۳۰۰ - ۶۶۴۹۷۲۹۵

همه حقوق چاپ و نشر برای ناشر محفوظ است.

فهرست

۷	پیشگفتار
۹	مقدمه مولف
۱۳	فصل اول: ادبیات تعلیمی
۱۵	ادبیات تعلیمی
۱۷	تعلیم و تربیت در اسلام
۱۸	ضرورت تعلیم و تربیت برای انسان
۱۹	نقش تعلیم و تربیت در پرورش جنبه‌های انسانی
۲۰	هدف تعلیم و تربیت
۲۱	فضایل اخلاقی
۲۲	علم اخلاق و موضوع آن
۲۳	هدف علم اخلاق
۲۴	فایده علم اخلاق
۲۴	نقد اخلاقی
۲۵	رابطه اخلاق و هنر
۲۶	تقسیم‌بندی فضایل اخلاقی
۲۷	فصل دوم: معرفی عطار و طرح کلی منطق الطیر
۲۹	احوال و آثار عطار
۳۰	نام و القاب
۳۱	تاریخ تولد و ولادت و مدت زندگانی عطار
۳۱	شخصیت عطار
۳۲	انقلاب حال عطار
۳۳	مذهب عطار
۳۴	عطار و قرآن و حدیث
۳۵	عطار و علوم دینی
۳۶	وفات و آرامگاه عطار
۳۸	سخن و شعر عطار
۳۹	سبک و بیان عطار
۴۱	آثار عطار

۴۲		اوضاع اجتماعی زمان عطار
۴۵		اندیشه های اجتماعی عطار
۴۸		منطق الطیر و طرح کلی آن
۵۲		سیمرغ
۵۷		هدهد (شانه به سر)
۵۹		کوه قاف
۶۱		فصل سوم: اخلاقیات در آثار عرفانی عطار
۶۵		ارزش های اخلاقی
۶۵		آزادگی و ارستگی
۶۹		قناعت نردن
۷۳		توکل و ایمان به خداوند
۷۶		شفقت و عدالت
۸۰		اعتدال و میانه روی
۸۰		دینداری
۸۴		غنیمت شمردن ایام عمر
۸۷		رضا
۹۰		کار کردن
۹۱		علم آموزی
۹۷		خودشکنی غرور و کبر
۱۰۰		ارزش های غیر اخلاقی
۱۰۰		ریا و تظاهر
۱۰۲		غرور و سرکشی
۱۰۵		حسد
۱۰۷		دنیا دوستی
۱۱۴		حرص و طمع
۱۱۸		غیبت
۱۱۹		نفس پرستی
۱۲۳		خاتمه سخن
۱۲۵		کتابنامه

پیشگفتار

از شگفتی‌های عالم اخلاق و عرفان و معنویت می‌توان به وجود تباری از شاعران و نویسندگان بزرگ یاد کرد، که همواره در طول تاریخ و در هر شرایطی معلم اخلاق و انسانیت بوده و هستند و حکایات و اندرزهای آنان نشانه حکمت و معرفت عمیق آنها نسبت به خداوند و انسانها است. برای شناخت شاعران پرداختن به حال آنان و عناصر زیبایی سخنان شعر کافی نیست؛ بلکه پی بردن به عقاید و روحیات آنها کمک بیشتری به شناخت روحیه شاعران می‌کند. از دیر باز تاکنون موضوعات اندرز در ایران مورد توجه بوده است، گسترش آموزه‌های اخلاقی دین اسلام و نقش تعلیمی در گسترش کم نظیر موضوعات اخلاقی و تعلیمی در جامعه اسلامی موثر بوده‌اند. حکمت عملی و علم اخلاق در طول قرن‌ها با تلاش‌های فیلسوفان و اندیشمندان چون افلاطون، ارسطو، فارابی، ابن سینا، غزالی و.... رشد کرده است. نه‌ذ اسلام و گسترش آموزه‌های اخلاقی دین اسلام و بعدها نقش تعلیمی آن‌ها همگی در گسترش کم نظیر موضوعات اخلاقی در جامعه اسلامی موثر بوده‌اند؛ اما پیش از توجه به حکمت عملی و موضوعات اخلاقی در ایران به عهد ساسانیان و اندرزنامه‌های تدوین شده در آن روزگار بازمی‌گردد. ادبیات زمینه و بستری مناسب بود که می‌رأست این میراث عظیم را حفاظت کرده، به نسل‌های بعد منتقل کند به همین خاطر در ادبیات فارسی، درون مایه برخاسته از افکار اخلاق‌گرایان مختلف، شاخه‌هایی از ادبیات فارسی به نام ادبیات تعلیمی ایران را تشکیل می‌دهد، پند و اندرز و آئینه زهدآمیز، گونه‌های رنگارنگ این ادبیات را شکل می‌دهد. بهترین معیار، سلاک بررسی روحیه شاعران دقت در اشعار آنان است که اصطلاحاً فرزند جان آنان محسوب می‌شود. یکی از این پاکبازان و عارفان شیخ فریدالدین عطار نیشابوری است. عطار علاوه بر جایگاه بلندی که در شعر و نثر و بلاغت سخن دارد، نصیحتگری بزرگ نیز هست. برگزیده‌ترین مباحث اخلاقی و تعلیمی در آثار عطار که ناشی از تأثیر افکار و وسعت و عمق نفوذ معنوی اوست و برگرفته از آیات قرآن و احادیث نبوی و روایت‌های ائمه معصومین و عارفان بلند مرتبه است.

مقدمه مولف

خلقت و آفرینش آدمی به گونه‌ای است که سعادت و کمالش از طریق تربیت ساخته و پرداخته می‌شود. بر آدمی بر خلاف حیوانات که آگاهی‌ها و نیازهای خود را به صورت غریزه می‌دانند در آغاز ولادتش فاقد علم و ادراک و تربیت و کمال است و به تدریج با تلام و تربیت مستقیم و غیرمستقیم استعدادهای بالقوه او به فعلیت می‌رسد و رشد و کمال می‌یابد که لازمه رسیدن به این رشد و کمال لازمه شناخت خویشتن و شناخت جهان هستی است و اینکه آدمی به دنبال چه هدفی باید باشد و از چه شیوه‌ای برای دستیابی به هدف استفاده نماید و همه اینها در پرتو تعلیم و تربیت درست اتفاق می‌افتد. تربیت تعلیمی یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین انواع ادبی می‌باشد و هدف اصلی آن ارزش است. تربیت بسیار مهم است و اگر صحیح باشد دیگر نیاز به پند بسیار ندارد. تربیت ریشه همه مسائل است و در هر مسیری که باشد پیامدهای زیادی دارد. بی‌شک اصلاح و تهذیب نفس انسان در سعادت دنیوی و اخروی او نقش بسزایی دارد. طوری که اگر انسان تمامی علوم را تحصیل کند؛ اما از تسخیر درون و تسلط بر نفس خود ناتوان باشد، از رسیدن به سعادت و نیل به کمال باز خواهد ماند. از اینرو تربیت روحی و اخلاقی انسان امری به غایت جدی و حیاتی است. بدیهی است که انسان به همان اندازه که از فکر داشتن خلیات و صفات پسندیده لذت می‌برد، از ترک صفات زشتی که در درون او ریشه دوانده و آثار آن صفات در کردار و رفتار او ظاهر گردیده است، رنج می‌برد و از آنها هراسان است.

مفاهیم اخلاقی در آثار بسیاری از نویسندگان و شاعران فارسی زبان تا حدی است که می‌توان از آنها به عنوان آئینه تمام‌نمای تعالیم اخلاقی یاد کرد. و بر این روال است که شاعران متعهد، مسئول و مسلمانان نیز در آفرینش‌های هنری خویش از قلمرو فضایل فراتر نمی‌روند و در همه حال در قبال خدا و خلق او وجدان بیدار و مکتب والای خود احساس مسئولیت می‌کنند و جز به خیر و بهروزی بشریت نمی‌اندیشند و نمی‌سرایند، اینان از استعدادهای خدادی و قریحه و احساس و توانایی کلام، در نیل به کلام سود می‌جویند و همه وقت با الهام از ارزش‌های ابدی و جهان‌شمول اخلاقی اسلام که بر پایه فطرت انسانی استوار است و از طرفی نفی‌کننده زور و ظلم و نادرستی و ناراستی و ارزش‌های منحط شرک و کفری باشند، به خلق سروده‌هایی می‌پردازند که محتوایشان افکار متعالی و خداسناده‌ای است که هم عقل سلیم را توان می‌بخشند و هم احساسات پاک را تلطیف‌آور می‌کند.^۱

بنابراین اخلاقیات در کلام اشعاری گفته می‌شود که شاعر بدون توجه به احساسات و منافع خصوصی، خود را از روی کمال حسن نیت و به ساقط بشر دوستی در مسائل گوناگون که بنابه اعتقاد او اصلاح اخلاق عمومی و سعادت‌مندی و خوشبختی افراد بسته به آنهاست سروده است. از این جنس سخن که قسمت عمده آن بی‌شبهه عالی‌ترین و جاودانه‌ترین اقسام شعر است، خوشبختانه سرمایه کافی در ادبیات فارسی موجود می‌باشد. عشق، بهر سببیت و نیکوکاری و نوع پروری و نوع دوستی بیش از هر چیز در آثار شاعران کلاسیک ما پرتوافکن است. از آنجا که مقدس‌ترین وظیفه، ترقی دادن فهم و ادراک عموم و ترقیب مردم به دوست داشتن فضیلت است؛ لذا هنرمندان حقیقی و از جمله شاعران واقعی که زبان‌شان به منزله کلید گنج‌های خداوندی در زیر عرش اوست، مانند که تاریکی‌های جهل را از فضای زندگی انسان می‌زدایند و سختی‌ها و تلخی‌های حیات را با افکار حکیمانه اصلاح می‌نمایند و با اندیشه‌های بدیع و ذوق و احساس لطیف، به مدد تعبیرات زیبا و استحکام بیان و قدرت هنر، احساسات سالم و سازنده آدمی را بیدار می‌کند و رأیت فضیلت را بر فراز اجتماعات به احتراز درمی‌آورند و جامعه بشری را از اخلاق نکوهیده منزّه می‌سازد و حوزه آدمیت را به سوی روشنایی‌ها

۱. رزم جو، حین (۱۳۶۹)، شعر کهن در ترازوی نقد اخلاق اسلامی، مشهد: انتشارات آستان قدس، ص ۲۴.

رهبری می‌کنند و اهل عالم را به یکی تشویق و از بدی تحذیر می‌نمایند و برای کسب بزرگی و افتخار هیجاناتی سودمند را برای خوانندگان آثار خویش به وجود می‌آورند و به استحکام بنای عزم و اراده آنان دست می‌یازند.

ادبیات و شعر فارسی حاوی انسانی‌ترین مفاهیم دینی و متعالی‌ترین آموزه‌های اخلاقی است. بیشترین آراء و اندیشه‌های صوفیان و عارفان و ادیبان در این زمینه در قالب شعر سروده و بیان شده است. بدون تردید دین و ادبیات کهن‌ترین انگاره‌های فرهنگی یک ملت به شمار می‌آیند. دین راه و رسم و آیین زندگی کردن در راه حق و حقیقت را نشان می‌دهد. راهی که سعادت دنیوی و اخروی بشریت را تضمین می‌کند. در این میان ادبیات و به‌ویژه شعر قوی‌ترین ابزاری بوده است. کثرت عرفا و دینداران با آن به نشر اندیشه‌های خود پرداخته‌اند. پس از ظهور دین مقدس اسلام، قریحه و استعداد خاص ایرانی با استفاده از فرهنگ و تمدن باستانی و عناصر اسلامی، محیطی به وجود آورد که در آسمان علم و ادب آن به تدریج ستارگان تاباکی همچون عطار نیشابوری درخشیدن گرفت تا دنباله‌روی حق و حقیقت باشد. مسائل اعتقادی و مذهبی را چنان جدی بگیرد و ائمه را که رهروان راستین دین اسلام، حافظان اصلی شریعت و مفسرین واقعی قرآن بودند، مدح نمایند که خداوند در آیه شریفه می‌فرماید: «إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ»^۱

عطار علاوه بر جایگاه بلندی که در شعر و نثر و بلاغت سخن دارد، نصیحتگری بزرگ نیز هست. در پندهایی که در مصیبت نامه و الهی نامه آورده، دستورالعمل یک زندگی سالم و آزاد و والا را بیان کرده و به صورت بیانگان در اختیار همگان گذارده است. نصایح خیرخواهانه عطار که گاهی خطاب به بزرگان، در قالب امثال و حکم و حکایات دلپذیر ادا شده است. او آنگونه پند نمی‌دهد که همگان از آزردن شوند و آن را بیهوده بینگارند و اعتنایی به آن نکنند. هم کلام او در تعالیم اخلاقی شیرین و ساده است و این سادگی، تأثیر زیادی در پندها داشته و هم از شیوه‌های گوناگون برای تأثیر تعالیم خود استفاده کرده است.